

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра загальної економічної теорії

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

«_____» _____ 2016 р.

ВИПУСКНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності «економічна теорія»

за темою:
**МОНОПОЛІЯ І КОНКУРЕНЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Виконавець:

студент 4 курсу 3 групи
факультету економіки та управління виробництвом
Шміголь Михайло Михайлович _____

Науковий керівник:

д.е.н., професор
Уперенко Микола Опанасович _____

Одеса 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. КОНКУРЕНЦІЯ І МОНОПОЛІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	
1.1. Ринок і конкуренція: загальний зміст та еволюція поглядів	8
1.2. Види конкуренції та методи конкурентної боротьби: особливості сучасної конкуренції.....	23
1.3. Конкуренція і монополія: причини утворення монополії, її види та проблема співвідношення.....	34
 РОЗДІЛ 2. МОНОПОЛІЯ І КОНКУРЕНЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	
2.1. Особливості конкурентної політики України.....	44
2.2. Конкуренція та конкурентне середовище в Україні. Проблема монополізму.....	54
2.3. Співвідношення теорії і практики монополізації в умовах перехідного періоду. Державне регулювання монополій.....	70
 ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	80
 Список використаних джерел.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна економіка в цілому характеризується досить складним переплетінням конкуренції та монополії, які завжди знаходяться в діалектичній єдності та суперечності. Взаємодія та взаємообумовленість цих двох категорій виявляється через причинно-наслідковий зв'язок, коли, з одного боку, монополія є наслідком ринкова конкуренція, а з іншого, чим вище монополізація, тим менше конкурентних можливостей на ринку. Вже на ранніх стадіях розвитку відкритої економіки мала місце вільна ринкова конкуренція, а з розвитком виробничих сил та виробничих відносин за умов розвитку ринкової економіки виникають монополії.

Конкуренція як невід'ємна ознака ринкової системи та основна рушійна сила її ефективного розвитку стимулює виробника та спрямовує його економічний інтерес (отримання прибутку) до скорочення витрат, розширення обсягів виробництва, впровадженню інновацій.

В Україні конкурентне середовище формувалось за часів незалежності шляхом створення інституціональних умов для конкурентної поведінки економічних суб'єктів і цей процес супроводжувався кризою економічної та політичної нестабільності, негативно впливаючи на умови і форми конкурентних відносин. І хоча на початку 90 –х рр. XX ст.. антимонопольна політика держави була спрямована на подолання й обмеження монополізму як спадку колишнього соціалістичного господарства, все ж у нових соціально-економічних умовах основною проблемою антимонопольної політики стало не просто усунення монополізму, а створення умов для захисту економічної конкуренції.

Сучасна економічна дійсність, що характеризується трансформацією економічних відносин, глобалізацією бізнесу, інтеграцією України в європейський економічний простір, покладає на розвиток конкурентних відносин ще більшу відповідальність за покращення економічних,

інноваційних показників, якості життя суспільства. В умовах ринкової економіки України актуалізується питання захисту конкуренції, недопущення зловживання ринковою владою монополістичних структур, створення конкурентного середовища, регулювання діяльності монополій.

На наш погляд, недостатнє теоретичне обґрунтування особливостей монополізму та конкурентних відносин в сучасних умовах економічного розвитку України, а також актуалізація необхідності пошуку шляхів для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки в контексті інтеграції нашої держави в європейський та світовий простір визначили вибір теми дипломної роботи.

Ступінь наукової розробленості проблеми. У зарубіжній економічній літературі питанням конкуренції та монополій присвячена низка робіт і досліджень різних економічних шкіл і напрямків.

Перші найбільш цілісні теоретичні положення присвячені питанням конкуренції були сформульовані в XVIII в. класиками політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль). Вони розробили модель досконалої конкуренції і охарактеризували риси конкурентного ринку. Відхилення від досконалої конкуренції, як еталонної моделі ринку, розцінювалося негативно. Неокласики А. Маршалл, А. Курно стверджували, що монополія, як антипод вільної конкуренції знижує ефективність економіки.

Розвиток концепцій конкуренції призводить до усвідомлення того, що конкуренція і монополія настільки переплетені, що викликає необхідність говорити про монополістичну конкуренцію - такий ринкової структурі, в якій одночасно поєднуються риси і конкуренції і монополії. Складаються принципово нові погляди на структури ринку, авторами яких виступили Е. Чемберлін, Дж. Робінсон. Пізніше Й. Шумпетер висловив сутність конкуренції в боротьбі між новим і старим. Завдяки конкуренції, економіка «очищається» від неефективних фірм. Економіст назвав цей процес «творчим руйнуванням» і приділяв велику увагу взаємозв'язку нововведень і конкуренції. Розширили уявлення про роль конкуренції в ринковій економіці

з погляду функціонально-поведінкового підходу Ф. Хайек, Г. Хамел, К. Прахалад, М. Портер, М. Брун і ін.

Істотний внесок в сучасну теорію конкуренції та монополії внесли зарубіжні дослідники А. Брандєбургер, Б. Нейлбафф, Д. Тапскотт, Е. Вільямс, які прийшли до висновку, що в сучасному світі найбільш ефективною формою конкурентних відносин є «спів-конкуренція», заснована на поєднанні в собі раніше альтернативних понять - співпраці і конкуренції.

Вітчизняні економісти стали активно досліджувати проблеми конкуренції та монополії з моменту зародження ринкових відносин в Україні. Конкурентні відносини розглядаються у взаємозв'язку (або паралельно) з іншими фундаментальними економічними процесами. У зв'язку з цим необхідно назвати таких науковців як В.Базилевич, З. Борисенко, В.Геєць, Л. Дідковська, М.Зверяков, Б. Кваснюк, О.Костусєв, С. Черненко та інші, які зробили вагомий внесок в дослідженні цієї проблеми.

Але наявність літератури, що присвячена формам, методам, функціям, ролі конкуренції і монополії, пошуку конкурентних переваг і формуванню конкурентоспроможності суб'єкту економіки, не є достатнім для обґрунтування особливостей розвитку конкурентних відносин в Україні і знаходження раціональних шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Конкуренція та монополія не статичні, вони розвивається під впливом різних факторів, трансформуються форми і методи конкурентних відносин, змінюються критерії конкурентних переваг, конкурентоспроможності тощо. Дана обставина обумовлює важливість подальшого вивчення теоретичних основ взаємодії конкуренції та монополії в сучасній економіці України і вирішення питань, пов'язаних з мотивацією конкурентної поведінки її економічних суб'єктів.

Мета дослідження полягає в аналізі концептуальних підходів щодо визначення базових принципів теорії конкуренції та монополії і на цій основі

виявлення особливості розвитку конкуренції та монополії в сучасній економіці України.

Для досягнення поставленої мети, в роботі необхідно вирішити наступні завдання:

- 1) Дослідити погляди вчених провідних економічних шкіл і напрямків на взаємодію конкуренції та монополії в різний період часу;
- 2) Розкрити зміст конкуренції та монополії, дати характеристику найбільш поширених форм і методів конкуренції;
- 3) Проаналізувати особливості сучасної конкурентної політики; оцінити взаємозв'язок конкуренції та інновацій;
- 4) Проаналізувати антимонопольну політику та особливості монополізму в економіці перехідного періоду України
- 5) проаналізувати вплив державного регулювання на розвиток конкуренції в Україні;

Об'єктом дослідження є конкурентне та монопольне середовище в сучасній економіці України.

Предметом дослідження є особливості конкуренції і монополії в Україні, як невід'ємних ознак ринкової системи, здатних позитивно впливати на економічне зростання країни.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, роботи економістів провідних економічних шкіл і напрямів, як зарубіжних, так і вітчизняних, що присвячені питанням конкуренції та монополії.

Всебічний аналіз досліджуваної теми обумовив багатоаспектний характер методології дослідження, необхідність використання загальнотеоретичних методів пізнання, зокрема діалектичного методу (поєднання історичного та логічного, абстрактного та конкретного), методів економічного аналізу, логічних методів (аналіз, синтез, індукції, дедукції), системного та структурного підходів, схематичного подання аналізованих категорій.

Дипломна робота виконана в рамках програми науково-дослідницької роботи кафедри загальної економічної теорії Одеського національного економічного університету.

Деякі висновки та положення дипломної роботи можуть бути застосовані як в господарській сфері, так і в навчальній практиці з курсів загальнооекономічної теорії.

ВИСНОВКИ

У випускній роботі здійснено теоретичне узагальнення важливої науково-прикладної проблеми – обґрунтування теоретико-методологічних засад функціонування конкуренції та монополії в перехідній економіці України. Висновки теоретико-концептуального, методологічного та науково-прикладного характеру зводяться до наступного.

1. Важливе місце в механізмі функціонуванні ринку відводиться конкуренції, яка сприяє більш повному та якісному задоволенню суспільних потреб. Механізм ринкової конкуренції примушує виробників до ефективної діяльності та використання прогресивних технологій, вдосконалення якісних характеристик і оновленню асортименту товарів.

2. Проведений порівняльний аналіз економічної сутності поняття «конкуренція», свідчить що визначення цієї категорії здійснюється за допомогою трьох підходів, кожен з яких має свої переваги та недоліки:

1) поведінкового (А. Сміт, Дж. С. Міль, К. Маркс, П. Хейне, М. Портер);

2) структурного (А. Курно, Е. Чемберлін, Дж. Робінсон, К.Р. Макконел, С.Л. Брю;

3) функціонального (Й. Шумпетер, Ф. Хайєк).

По мірі розвитку економічної науки вчені вдосконалювали свої уявлення про конкуренцію, збільшуючи кількість ринкових агентів, що беруть участь в конкурентних відносинах, виявляючи види і форми останніх, а також визначаючи нові чинники конкурентної боротьби, розробляючи, при цьому, нові методи і стратегії її ведення.

Ми вважаємо, що на сучасному етапі розвитку економічних відносин в теорії конкуренції, необхідно відобразити тенденцію зв'язку з європейською інтеграцією (вплив ефекту масштабу, усунення витрат на пристосування до різних технічних стандартів).

Таким чином, ми пропонуємо трактування конкуренції як комплексної категорії, яка постійно знаходиться в процесі розвитку і відображає відносини між суб'єктами господарювання, які проявляються в боротьбі за кращі результати діяльності (за найвигідніші умови вкладення капіталу), в результаті чого формуються різні моделі ринку та задовольняються потреби як окремих споживачів, так і суспільства в цілому.

Отже, функціонування ринкової системи визначається станом і взаємодією двох сил – конкуренції та монополії. Їх синтез формує будь-який рух. Діалектичне протиріччя конкуренції та монополії виступає як єдність і боротьба протилежностей, що припускають існування і розвиток один одного і одночасно певною мірою заперечують, взаємовиключають один одного, що є джерелом економічного розвитку при товарному виробництві. Монополія визиває конкуренцію, конкуренція визиває монополію. Монополісти конкурують між собою, конкуренти стають монополістами. Синтез полягає в тому, що монополія може триматися лише завдяки тому, що вона постійно вступає в конкурентну боротьбу.

Виходячи із зазначених висновків, можемо запропонувати наступні пропозиції:

1. Теорії сучасних підходів щодо даної проблеми слід збагатити на основі аналізу трансформаційного переходу від індустріальної до постіндустріальної галузевої економіки в результаті якого інноваційне прискорення, терміни становлення стратегічних факторів, швидке інформаційне забезпечення поглинають менш конкурентоспроможні виробництва
2. Виходячи із сучасних підходів щодо аналізу конкуренції як необхідної сторони еволюції (Ф. Хайек), засобу досягнення добробуту (Л.Елхард), фактору розвитку та удосконалення людини в суспільстві в економічній теорії необхідно поглибити інтерпретацію цього міждисциплінарного аспекту.

3. В теорії та практиці регулювання процесу монополізації було б доцільним передбачити положення, згідно якому крупні монополії не просто функціонують в інтересах суспільства, але й ще виконують на його користь цілу низку конкретних функцій на кшталт давньогрецького підпорядкування олігархів потребам полісу.
4. На практиці в умовах підвищення ефективності конкуренції необхідно стимулювати організацію галузевих фірм.
5. В сучасному антимонопольному законодавстві необхідно посилити тенденції до збільшення оподаткування крупних олігархічних структур на період кризи, використовуючи досвід США, де податок на прибуток піднімався до 93%.

Список використаних джерел

1. Кэмпбелл Р. Макконнелль, Стенли Л. Брю. Экономикс. – М. Республика. 1992 – Т.1.
2. Гальчинський А.С., Ещенко П.С., палкий Ю. Т. Основи економічних знань: Навч. Посібник. – К., 1998
3. Семюелсон П. А., Нордгауз В. Мікроекономіка. – К., 1998
4. Хейне Пол. Экономический образ мышления. – М. : Новости. 1991
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. 2003
6. Классика экономической мысли: Сочинения. М. 2000
7. Милль Дж.С. Основы политической экономии. М. Прогресс 1981
8. К. Маркс. Ф.Энгельс Т.3: Наука 1990
9. Маршал А. Принципы политической экономии. М.: Центр, 2007
10. Чемберлин Е. Теория монополистической конкуренции. М.: Центр. 1997
11. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. М. 1986
12. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. М.: 2002
13. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития . М.: Прогрес.1982
14. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия –Мировая экономика и международные отношения. 1989 №12
15. Портер М. Конкуренция. 2010
16. Хамел Г., Прахалад К. Конкуренция за будущее. Создание рынка завтрашнего дня. М.: 2002
17. Японская модель в предверии XXI века. – М. Наука. 1991
18. Браун М. Гиперконкуренция: характерные особенности, движущие силы и управление // Проблемы теории и практики управления. – 1989 - №3.- С. 104-109
19. Брандесбургер А., Нейлбафф Б. Co-opetition. Конкурентное сотрудничество в бизнесе. М.: Кейс, 2012

20. Тапскотт Д., Уильям Э. Викиномика. Как массовое сотрудничество изменяет все. – М. 2009.
21. Мікроекономіка: навчальний посібник/ Звєряков М.І., Коноводченко Л.Я., Мащевська В.В. – Одеса: Пальміра, 2006.
22. Економічна теорія: Політекономія. Підручник/ За ред. В.Д. Базилевича. – К. Знання – Прес, 2007
23. Курс экономической теории: Учебник / М.И.Плотницкий Э.И. Лобкович – Мн.: Интерпресссервис, 2003
24. Карташов К.А. Борьба субъектов экономики с недобросовестной конкуренцией и экономическими правонарушениями // Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. 2014. Т.2. №5
25. Курс экономической теории: учебник / М.И. Плотницкий, Э.И. Лобкович – Мн.: 2003
26. Князева И.В. Антимонопольная политика в России. – М.: Издательство "Омега-Л", 2007. – 493 с.
27. Господарський кодекс України. – Відомості Верховної Ради, 2003. – №18, №19-20, №21-22, ст.144; ст. 9, 10
28. Дідківська Л.І. Проблеми гармонізації антимонопольно-конкурентної політики з іншими напрямками економічної політики держави: методологічні та практичні аспекти. // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України., 2005. – №2. – С. 25-29;
29. Аніловська Г.Я. Державний фактор трансформаційних перетворень в економіках перехідного типу. – Львів: Видавництво ЛКА, 2002. – 324 с.
30. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. / Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / За ред. акад. НАН України В. Гейця, акад. НАН України В. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Кваснюка – К.: Фенікс, 2007. – 556 с.
31. Борисенко З.М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України: Монографія. – К.: Таксон, 2004. – 326 с.

32. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства: Навчальний посібник для вузів / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
33. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
34. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы. – М.: 2000. – 459 с.
35. Антимонопольна діяльність: Підручник / В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Крегул та ін.; За ред. проф. В.Д. Лагутіна. – К.: КНТЕУ, 2005. – 580 с.
36. Базилевич В.Д., Филюк Г.М. Природні монополії. — К.:Знання, с. 43-67
37. Шаститко А. Адвокатирование конкуренции как часть конкурентной политики / А. Шаститко, С. Авдашева // Вопросы экономики. – 2005. – №12. – С. 109–121; Чабан Л. Особливості адвокатування конкуренції в Україні // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2013. – №1. – С. 24–29.
38. Филюк Г. Адвокатування конкуренції як складова конкурентної політики // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2011. – №1. – С. 38–43
39. Лагутин В. Вред от монополии и польза от конкуренции: так ли все просто? /В. Лагутин // Экономика Украины. – 2007. – №4., с. 55-60
40. Филюк Г. Социально-экономические последствия монополии: теоретический и практический аспекты / Г. Филюк // Экономика Украины. – 2008. – №1. с. 32-35
41. Башнянин Г. І., Щедра О. В. Мікроекономічна теорія. Навч. пос. – Львів: Новий світ, 2007. – 640 с.
42. Павленко І. М. Мікроекономіка. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
43. Кравченко Ю. Рынкам естественных монополий – эффективное регулирование / Ю. Кравченко // Экономика Украины. – 2006. – №6

44. Косік А. Ф., Гронтковська Г.Е. Мікроекономіка. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 416 с.
45. Убыток "Нефтегаза Украины" [Електронний ресурс] <http://oko-planet.su/finances/financesnews/16044-ubytok-neftegaza-ukrainy-v-i-polugodii-dostig-258.html>
46. Коновалюк В. И. Роль монополий Топливо-энергетического комплекса в экономике Украины: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – К.: Наук. Думка, 2004. – 278 с.
47. Бугаев В. К вопросу о монопольном положении коммунальных предприятий / В. Бугаев // Економіст. – 2007. – №8, с. 52-53
48. Гречко А. Об'єктивна необхідність реформування природних монополій в Україні (на прикладі системи залізничного транспорту) / А. Гречко // Економіст. – 2007. – №6., с. 55-57
49. Коновалюк В. И. Естественные монополии в развитии экономики государства: реальность и перспективы: Авторский сб. науч. статей. – Донецк: ООО Юго-Восток, Лтд, 2004. – 348 с.
50. Гринів А. С., Кічурчак М. В. Національна економіка: навч. пос. – Львів: Магнолія. – 2009. – 464 с.
51. Филюк Г. Теория и практика ценового регулирования деятельности субъектов естественных монополий / Г. Филюк // Экономика Украины. – 2005. – № 12. с. 25-26
52. Августин Р.Р. Державне регулювання природних монополій: суть, завдання та методи / Р.Р. Августин // Наукові праці НДФІ. - 2009. - № 11. - с. 59-63.
53. Герасименко А. Монополія та економічна влада: історико-економічний аналіз // Вісник Київського національного торговельно-економічного університет, 2012 . – № 3. – 23-35с.
54. Костусєв О. Актуальні проблеми конкурентної політики в Україні // Конкуренція. Вісник антимонопольного комітету України. – 2009. – № 4.